

Konsten att lära av det främmande i globaliserade lärningsarenor

Bosse Bergstedt

I rubriken till min föreläsning finns orden ”Konsten att lära” och det är väl något av just det som pedagogik handlar om. Men lärandet och pedagogiken ser olika ut i olika tider och i olika sammanhang. Det jag försöka mig på idag är att tala om pedagogiken i en globaliserad tid, hur lär vi idag för att hantera de utmaningar som vi står inför?

Allt fler har erfarenhet av att förflytta sig mellan världens alla hörn. Idag är det inte längre någon som lyfter på ögonbrynen över att man har rest till främmande länder eller arbetat i ett land på andra sidan jordklotet. Genom internet och satelliter har världen bokstavligen kommit in i våra hem och vi kan följa med vad som händer i andra länder och bygga ett globalt nätverk av vänner och kontakter. Samtidigt har något hänt mycket nära och tätt inpå oss. Allt fler har konkreta upplevelser av att fly från krig och att utsättas för tortyr och förföljelse. Även om man inte själv upplevt krig så känner allt fler av oss någon som har sådana erfarenheter. Världen har flyttat in det nordiska folkhemmet och påverkat vår vardag och oss som människor. Det är därför heller ingen tillfällighet att allt fler idag söker efter en pedagogik som tar sin utgångspunkt i dessa förändrade samhällsvillkor. För att förstå hur vi lär och lever idag kan det vara bra att kasta en blick tillbaka mot det som varit.

Uppväxt i ett gränsland

Varje människa formas av sin tid och är samtidigt med till att forma den. Jag vet inte riktigt när det startade, kanske var det när jag tio år gammal varje dag på väg till skolan såg den danska flaggan utanför det danska konsulatet. Eller var det när jag 17 år gammal för första gången provade på att ”tura” mellan Helsingborg och Helsingör. Det var något som lockade mig till andra sidan och kanske var det för att jag redan var en del av det. Jag är uppväxt i ett gränsland, i Blekinge som hälften av tiden varit dansk och hälften svenskt. En gång för många år sedan hade min morfars far flyttat hit från Skåne och blivit en av landets första ridande poliser. Senare hade hans son, alltså min morfar varit med om att starta de första

studiecirkelarna i Blekinge. Min morfar var på olika sätt aktiv i såväl det politiska som det kyrkliga livet, han startade en tidning, byggde kyrkor och var tomte på nykterhetsrörelsen julfest. Det var mitt i folkhemmets tid, den första tv-apparaten och den första soffan från Ikea. På väg till skolan såg jag hur arbetarnas cyklar stod uppstapade utanför vakterna in till den stora fabriken.

En stor del av min uppväxt kom att präglas av det svenska och uppmärksamheten var riktad mot huvudstaden, varje dag kom Dagens Nyheter i brevlådan men det var ändå något i min hemstad som påminde om en annan historia. När jag första gången besökte en huvudstad var det inte Stockholm utan Köpenhamn och när jag gjorde min första utlandsresa med fotbollsklubben så var det till Glostrup.

Att växa upp i ett gränsområde gör att av det som finns på båda sidorna av gränsen. Nu så här många år efteråt förstår jag att mitt intresse för dansk kultur kom att grundläggas rätt tidigt. Att det en dag skulle sluta med en doktorsavhandling om N. F. S. Grundtvig (1783-1872), den person som allra mest förknippas med framväxten av den moderna danska kulturen, det hade jag aldrig tänkt mig. Kanske hade mitt intresse för det danska sitt ursprung i en undran om det främmande, det gjorde mig nyfiken och fick mig att vilja veta mer.

Jag växte som formats av två nationer. Det är inte alltid vi tänker på att detta är en process som inte pågått längre än i 150 år, lika gammal som folkskolan. De framväxande nationerna lyckades verkligen skapa folkhem, de kom att se lite olika ut i olika västerländska länder men i stort sett kom de att bygga på samma grund. Gränserna gjordes tydliga mellan vad som ansågs tillhöra den egna kulturen och vad som inte gjorde det. Det egna nationella språket kom att bli en grundbult i uppbyggandet av nationalstaten.

Skola och utbildning har haft en stor betydelse för den nationella statens modernisering under tiden 1880 - 1980. Pedagogik och politik har i Sverige varit två områden som "alltid legat väldigt nära varandra" under den tiden. Politiken har utformat innehållet i skolan och pedagogiken har verkställt direktiven. Under största delen av tiden 1880-1980 var skolan ett område där man upplevde att det knappast fanns några "främlingar", i alla fall inte några som själva ställde krav på

en ”annorlunda skola”. Utbildning och undervisning var för det mesta koncentrerat på att skapa en gemenskap baserad på likhet och enhet. Det var för det mesta tydligt och enkelt med *ett* språk, *ett* land, *en* religion, *ett* folk och *en* kultur utan minoriteter. Det var inte många då som talade om mångfald, mångkultur eller om en utbildning som skulle motverka den ensidiga eller etnocentriska världsbilder som förmedlades.

Det man inte har tillträde till i det nya språket är de små detaljerna, de som används i ironin, skämtet etc. Den undertext och de koder som delas av dem som bor i sitt modersmål förblir okända för främlingen och innebär att han känner sig utanför.

Kö-kulturen är en speciell svensk kod. Att stå i kö är något heligt i Sverige, det är det inte i t ex Egypten. Om man kommer från Egypten till Sverige tränger man sig före alla andra, precis som man har gjort i sitt hemland och snart blir man tillrättavisd av.

Hur gärna man än vill tillhöra den nya kulturen, så avslöjas främlingen alltid. Det gör att främlingen under sin rustning blir hudlös. Hon eller han är visserligen annorlunda och många frågor varifrån han kommer och vill höra mera om hans hemland. Men det är en värdelös trygghet som utgör axeln för hans eller hennes möjligheter att vara annorlunda, beroende av andra och av omständigheterna.

Utan band till anhöriga och tidigare vänner kan främlingen känna sig ”fri”. Men bakom denna frihet gömmer sig ensamheten. När man är fri från allt är man *ingenting*. Och när man tar avstånd från uniformiteten och ytligheten i den gemenskap som man möter, blir ensamheten ännu större.

Är detta en bild som håller på att förändras idag? Håller vi på att bli bättre på att hantera mångfald och pluralitet? På den här konferensen pratas det inte bara om mångfald utan om super-mångfald. Ett begrepp som söker beskriva en komplexitet som aldrig tidigare har upplevts. Allt fler forskningsprojekt undersöker migrationsflöden och mångfald i en mängd olika sammanhang i hela världen.

Den forskning som jag ägnat mig åt inom det mångkulturella området är det vi brukar kalla för *interkulturell pedagogik*. Begreppet interkulturell pedagogik används för att beteckna ett övergripande begrepp som innefattar interkulturellt lärande, interkulturell kommunikation, interkulturell undervisning, mångkulturell skolveckling och interkulturell pedagogisk forskning (Lahdenperä, 2004).

Mångkulturell och interkulturell i ett historiskt perspektiv

Låt oss se närmare på hur begreppen mångkulturell och interkulturell började användas och hur de är relaterade till varandra. Det var året 1974 när man i ett internationellt pedagogiskt sammanhang för första gången kunde ta del av ordet *interkulturell* i en rekommendation, utfärdad av Unesco (*Förenta Nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur*) om *utbildning för internationell förståelse, samarbete och fred, och undervisningen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna*. I denna rekommendation på 45 punkter, och som senare blev känt som *FN:s rekommendation om utbildning för internationell förståelse*, framgår under punkt 17 att

Medlemsstaterna bör på olika sätt och i olika typer av utbildning främja studiet av skilda kulturer, deras ömsesidiga inflytande, deras framtidsutsikter och levnadssätt, för att befordra ömsesidig förståelse av skillnaderna mellan dem. Sådana studier bör bl.a. lägga tillbörlig vikt på undervisning i främmande språk, civilisationer och kulturarv som ett medel att främja internationell och interkulturell förståelse (Den internationella grunden för interkulturell undervisning, 1999).

I svenskt sammanhang användes orden *mångkulturell* och *interkulturell* för första gången officiellt i ett pedagogiskt sammanhang i betänkandet av en statlig utredning som tillsattes 1981 och antog namnet *Språk- och kulturarvsutredningen*.

Utredningen föreslår i sitt betänkande till regeringen bl.a. att riksdagen uttalar en principiell syn på interkulturell undervisning som grund för åtgärder inom utbildningsväsendet, man förde fram en mängd nya idéer och förslag till förändring av undervisning på nästan alla nivåer.

I betänkandet görs en uttrycklig förklaring av skillnaden mellan interkulturell och mångkulturell. Man hänvisar till Europarådets definitioner som anger att man använder begreppet *mångkulturell* för att ange ett *tillstånd*, en situation, en position. Ett exempel på något som kan betraktas som mångkulturell är ett mångkulturellt samhälle eller en mångkulturell skola, vilket då innebär att samhället eller skolan befolkas av individer som representerar skilda kulturer, etnicitet eller nationaliteter. Begreppet *interkulturell* betecknar däremot *handling*, aktion och rörelser mellan individer. Om man t.ex. i en mångkulturell skola har en ambition att behöva ett nytt sätt att förhålla sig till varandra, ett sätt som ställer krav på alla i skolan till följd av den mångkulturella situationen, då blir kravet en interkulturell undervisning och ett interkulturellt synsätt samt ett interkulturellt ledarskap hos skolans ledare. Här står således *inter* i interkulturell för en interaktionsprocess där ömsesidiga kontakter sker mellan personer från olika kulturella bakgrunder. *Inter* brukar även ange förekomsten av minst två aktörer och huvudordet kultur antyder att relationen finns mellan kulturer.

Ett interkulturellt perspektiv

Vad kännetecknar idag ett interkulturellt pedagogiskt perspektiv? Förutsättningen är att man måste erkänna att en mångkulturell lärandemiljö är full av individer med skilda kulturella uppfattningar och värderingar. Etnocentriska beteenden och uppfattningar måste problematiseras och analyseras genom att uppfatta den existerande kontexten som en verklighet som ofta är full av fördomar och värderingar om den Andra. Detta gäller t.ex. både svenska fördomar om bosnier och bosniska fördomar om svenskar.

Det gäller att uppmärksamma heterogeniteten bland lärare och elever och skapa möjligheter till social interaktion och interkulturell kommunikation. När det interkulturella synsättet tillämpat i skolans praktik kan det innebära en medvetenhet om att kunskap och lärande i olika ämnen måste belysas utifrån flera kunskaps- och didaktiska dimensioner med utgångspunkt i lärares och elevers erfarenheter, upplevelser och förståelse. Många forskare inom *Interkulturell Pedagogik* menar att den konkreta undervisningen i mångkulturella lärandemiljöer måste inkludera analys av begrepp som kunskapens konstruktion och

reproduktion, grupperns inkludering och exkludering, bearbetning av attityder och fördomar, diskussioner om integration, segregation, marginalisering, rasism, sexism samt krav på rättvisa och jämlikhet.

En definition av *interkulturell lärande* är t.ex. ”ett lärande där olika kulturella beteende, normer, värderingar, kunskap och tankar hos olika individer med skild etnisk eller kulturell bakgrund, genom social interaktion och interkulturell kommunikation kan påverka subjektiva uppfattningar av skilda (kunskaps) fenomen i världen omkring oss.

Det som framför allt kännetecknar interkulturell lärande är att interaktionen och kommunikationen mellan olika individer med skild etnisk eller kulturell bakgrund kan påverka lärandets villkor och kunskapens innehåll i lärandesituationen. Interkulturellt lärande kan ha som mål att skapa interkulturell kompetens, bl.a. i form av interkulturell kommunikativ kompetens. Ett interkulturellt pedagogiskt perspektiv har som avsikt att bejaka mångfald och motverka likhetstänkande.

Interkulturell pedagogisk forskning

Den interkulturella pedagogiska forskningens uppgift är bland annat att tydliggöra etnocentriska och dualistiska föreställningar och värderingar i skola och utbildning, vilket kan bidra till nya förhållnings- och tillvägagångs- sätt för att lösa "problem" i dagens mångkulturella skolor. Frågan är hur man rent metodiskt och praktiskt går tillväga?

Låt oss börja med läraren. Som *lärare* är det viktigt att reflektera över vad man själv befinner sig och vad som formar ens egna tankar och handlingar. Vårt sätt att förhålla oss till elever och studenter är med till att forma våra läroplaner. Det är här som det främmande kan hjälpa oss.

Det mångkulturella visar något, det visar på skillnader som vi kanske inte tidigare har lagt märke till. Det enhetliga är inte längre så enhetligt, allt hänger inte längre samman på samma självklara sätt. Vi ställs inför en utmaning, hur ska vi hantera denna situation i klassrummet? Hur kan vi gå till botten med denna problematik

och se skillnaden som något fundamentalt i våra liv? Hur ska man kunna tolerera en främling om man inte vet att man är en främling för sig själv?

Främlingar för oss själva

En forskare som intresserat sig för det främmande är psykoanalytikern Julia Kristeva som 1988 kom ut med boken *Främlingar för oss själva*. Bokens baksidestext ställer några frågor som även idag väcker intresse. Har du fått nog av invandrare? Är du själv eller känner du dig som en främling i detta land? Genom att visa på främlingskapets historia vill boken hjälpa oss att övervinna ”rasism och främlingshat”. Julia Kristeva, själv bulgarisk emigrant, menar att villkoret för en kosmopolitisk värld är att vi inser att vi egentligen alla är *främlingar inför oss själva*. Så här skriver hon i inledningen av sin bok:

Underligt nog bebor främlingen oss: han är vår identitets skuggsida, den del av vår boning som ödelägger resten, tiden i vilken sänja och sympati går under. Främlingen är faktiskt det symptom som får ”oss” att bli problematiskt, kanske omöjligt, och som börjar när medvetandet om min skillnad dyker upp och som slutar när vi alla erkänner oss som främlingar i uppror mot förenande band och gemenskaper.

Julia Kristeva skrev i *Främlingar för oss själva* (1988) att det mångkulturella samhället skulle utvecklas genom en extrem form av individualism, men en individualism som är medveten om sina svårigheter och begränsningar. Individerna upplever svagheten i den okuvliga hjälpberedskapen inför den Andre, en svaghet vars andra namn är allas vårt djupt rotade utanförskap. En paradoxal gemenskap håller på att komma i dagen och den utgörs av främlingar som accepterar varandra i den mån de själva kan uppleva sig som främlingar.

De betydelser som andra ger oss kommer att medverka till att forma vår egen medvetenhet om oss själva. Den andre är någon annan än jag själv. På samma sätt som mitt eget omedvetna är mer eller mindre dolt så är och förblir den andre en gåta för mig. Det innebär också att den Andre ständigt kan påminna mig om det främmande och inta dess ställföreträdande roll. Genom att tala och lyssna kan han

eller hon vrida och vända på mina imaginära bilder av mig själv. När någon talar (eller skriver) till mig nås jag av ett meddelande som inte direkt är styrt av mina egna åsikter eller av min vilja. Jaget kan inte helt och hållet kontrollera vad den Andre kommer att säga.

I ett kreativt och associativt samtal kan den Andre medverka till att ändra på ordningen i mitt tals logik och medverka till att öppna för det omedvetet främmande. När samtalet lyckas kan ord komma att gestalta erfarenheter, minnen och känslor som varit dolda, glömda eller gett sig till känna som kroppsligt "stumma" meddelanden och upplevelser. Samtalet kan göra det dolda talbart.

För läraren gäller det att utforma en etik i mötet med sina elever. En etik som bygger på en insikt om hur lätt vi ofta kategoriserar och placerar in människor vi möter i färdiga mallar och boxar.

Här kan vi ta hjälp av filosofen Emanuel Lévinas. Han menar att om relationen med den andra präglas av våra behov och begär är den enbart grundad i självet och därmed inte öppen för något radikalt annorlunda. Under dessa förutsättningar söker människan hela tiden göra om den andra till något som speglar självet, något som redan är känt. Lévinas kallar detta för metafysiskt våld. Metafysiskt våld präglar våra försök att integrera allt och alla som är annorlunda.

Så länge det finns ansikten, skulle Lévinas säga, påminns vi om grunden för det som är etiskt. Ansiktet är i högsta grad levande och vi vet aldrig vad som kommer att komma ur detta ansiktets mun. Ansiktet utgör ett motstånd mot att systematiseras eller inordnas på ett neutralt eller objektivt sätt. Erfarenheten av ett ansikte låter sig inte reduceras till något annat än vad det är i själva sitt framträdande. Lévinas brukade ta det tillitsfulla barnet som exempel. Barnet visar en oförställbar tillit till någon som det håller av. Denna tillit borde man ta tillvara när man skall lära någon någonting. Läraren roll är att vara den andre för eleven, den som eleven hänvänder sig till, den som öppnar hennes världen och bryter in i den. Bra lärande skapar en öppenhet för eleven att söka ny kunskap på ett sätt som inte i förväg är känt. Läraren uppgift är att få eleven att ta sig ur sig själv och peka på det nya, okända som skall tillägnas.

Ett språk fyllt med skillnader

Ett annat sätt att arbeta med det främmande i sin undervisning är att lägga märke till språkets sätt att fungera. När vi skapar mening med hjälp av språket leder det ofta till dikotomier av olika slag, vi-dom, rätt-fel, normalt-avvikande, vänner-fiender, m.m.

Att vi kan konstruera dikotomier beror på att språket bär uppbyggt av skillnader och ingen betydelse i språket kan upprätthållas annat än såsom hänvisande till en annan betydelse. Språket får mening genom att det ena skiljer sig från det andra. När vi skapar mening så gör vi det genom att vi sätter något före något annat. Det är inom denna moderna diskurs vi lever vårt sätt att använda språket. Problem i pedagogiken uppstår ofta när lärare tror att de ställer sig utanför diskursen och kan vara objektiva observatörer. Detta är en allvarlig missuppfattning. Om man inte är medveten om sin egen diskurs kan man heller inte hjälpa eleverna bli medvetna om sina.

Språket låser vårt tänkande i motsatspar så som ont–gott, bra–dåligt, man–kvinna, lång–kort, stor–liten etc. Genom att lyfta upp och studera dessa kan vi förstå hur vi konstruerar verkligheten och börja ändra på den. Pedagogiska forskare undersöker bland annat hur våra bilder av genus är konstruerade med hjälp av dikotomier, genom att titta på sagor som barn läser. I dessa finns ofta berättelser om vackra prinsessor och starka prinsar. Prinsessorna är passiva och skall räddas från en fara av något slag, medan prinsarna är aktiva och skall rädda prinsessorna (Törnrosa, Snövit etc.). Prinsarna är stora och starka, prinsessorna små och söta. I början är prinsessorna ensamma, men i slutet av berättelsen har de sin prins etc.

När man i undervisningen lyft fram och synliggjort dikotomierna är nästa steg att sätta dem i spel. Detta innebär att man skall försöka omstrukturera dikotomier genom att ersätta ett av paren med något annat ord, för att se om detta kan skapa nya perspektiv. På så sätt kan man till exempel skapa nya sagor för barn, där kanske prinsessan och draken finner varandra och skapar en organisation för djurrättsaktivister, medan prinsen hittar ett lämpligt konstnärskollektiv där han kan arbeta med sin förkärlek för tygkollage.

Interkulturell pedagogisk forskning ifrågasätter det dualistiska tankesättet inom den "traditionella västerländska" pedagogiska forskningen där dikotomier är förgivettagna och oproblematiserade och där homogeniteten i lärandemiljöer och lärandeprocesser framställs och förklaras genom reduktion och åtskillnad. Således är poststrukturalistisk metodik, genom bl. a dekonstruktion, diskursanalys och postkolonial teoribildning, ett av de framträdande perspektiven i dagens interkulturella pedagogiska forskning.

För att synliggöra vårt sätt att skapa språklig mening har jag min egen forskning har jag försökt att synliggöra språkets blinda fläckar genom att rikta uppmärksamheten mot detaljer, brott, förskjutningar och vändningar i texten. Brottet i texten blir som ett rop mot det främmande. Så bryts språkets meningsskapande symbolkedja och pekar på något annat, något okänt. Det främmande i en text ropar till det främmande hos läsaren. På så sätt kan en insikt skapas om den skillnad som språket bygger på. En sikt som kan medverka till att lärare och elever kan uppöva en förståelse för det som är avvikande och annorlunda.

Multipla identiteter

Kerstin von Brömsen har i sin forskning visat i hur våra identiteter håller på att förändras. Idag kan vi inte längre tala om en sammanhållen identitet, utan det handlar snarare om att hantera många olika identiteter. I det moderna samhället talades det ofta om personlighetens "innersta väsen eller kärna". Subjektet och identiteten har setts som ett enhetligt fenomen. Denna essentialistiska utgångspunkt har även varit vanligt förekommande inom pedagogisk forskning. Inom postmodern teoribildning utgår man från en identitet som är mångfaldig, splittrad, motsägelsefull och många gånger obestämd. De analyser som gjorts visar att identitet är något som skapas och ständigt förändras vilket gör att det aldrig är något färdigkonstruerat. Därför är det heller ingen tillfällighet att det idag allt mer talas om "multipla identiteter".

Även Eva Sæther tar i sin forskning upp identetskonstruktioner och pekar på musikens möjligheter att bryta upp dikotomin mellan "vi" och "dom". Här

beskrivs också hur identiteter skapas kontinuerligt. Den postmoderna livsstrategin handlar om att bygga upp identitet utan att undvika fixering. Att musiken fått så stor betydelse beror på att man nuförtiden skapar identifikationer med olika estetiska material och representationer. Eva Sæther pekar också på hur kulturell identitet kan byggas nedifrån och upp och hur man då har möjlighet att välja mellan olika identiteter. Genom att förlägga en del av undervisningen på musiklärarutbildningen till Gambia och Argentina får musikläraren sådana kunskaper som behövs i ett mångkulturellt klassrum.

Låt oss så slutligen återvända till den inledande frågan; hur lär vi idag för att hantera de utmaningar som vi står inför?

Som lärare blir vi allt mer medvetna om vilken betydelse vårt eget förhållningssätt har i mötet med våra elever. Den pedagogiska relationen har inte förändrats men villkoren ser helt annorlunda ut. Individualisering, globalisering och ett mångkulturellt samhälle utmanar oss att se annorlunda på lärande och utbildning. En viktig fråga i detta sammanhang blir hur vi som pedagoger kan skapa ett lärande som inte bara reproducerar det samhället vill ha av oss, utan där vi också kan förhålla oss radikala och kritiska, utan att ta steget tillbaka och säga att ”allt var bättre för”. Hur skapar vi ett kritiskt lärande i globaliserade samhällen?

Lärare har en speciell plikt och ett individuellt ansvar för att genomsöka de menings- och maktstrukturer som finns, både inom pedagogiken och i de ämnena som läraren undervisar men även de maktstrukturer som återspeglar externa aktörer och makthavares intressen. Det individuella ansvaret gäller även om det finns läroplaner, kursplaner och styrdokument som är demokratiskt beslutade. Ansvaret innebär inte att lärare skall praktisera civil olydnad men att man ansvarar för en etisk värdering av politiskt beslutade förordningar för pedagogisk och vetenskaplig praktik.

Pedagogiken är politisk, alla pedagogiska handlingar är politiska, även den handling som resulterar i att man tar tjänst som lärare. Det går inte att träda utanför det politiska fältet det går bara att synliggöra den för sig själv och andra. När detta har skett kan man som lärare t.ex. bli medveten om varför vi gör val av

texter, vilka diskursiva "sanningar" som gömmer sig i texten, vilka texter väljer vi bort och varför.